

VIOLENCE AND THE SACRED

Adriana-Claudia Cîteia, Assist. Prof., PhD, "Ovidius" University of Constanța

Abstract: The study proposes to analyze the relation between violence and sacred from three perspectives: the violence as a form of catharsis, as a form of kratophany and as a form of expression of a cognitive numinous.

*The sacrificial violence implies the installation of the dipsychisme, of a contradictory duality which evolves to the status of double bind, "monstrous, imperative double". The classical examples of a gemelar complex are Polynices and Eteocles in Euripides' *Phoenissae*, yet also Cain and Abel in the *Genesis* from the Old Testament, or Balin and Balan in the Arthurian cycle.*

*From the terms that compose the language of sacred violence are proposed for analysis the terms of *kydos*, *tymos*, *ciclotimia* and *styhomitia* (nouns of Homeric inspiration).*

*From the perspective of the suspension of the relation of the individual with the rational reality the analyzed terms, provide by the antique orgiastic cults are: *ate*, *oreibasia*, *ekstasis*, *menos*, *theamania*.*

Keywords: *dipsychisme, kydos, tymos, ciclotimia, menos.*

În analiza relației dintre violență și sacru, René Girard¹ definește trei structuri arhetipale care motivează mecanismul violenței:

-rivalitatea mimetică în contrapondere cu dorința de autenticitate a fiecărui individ,

-instinctul proteic

și independent de relația dintre sacrificiu și gândirea mitic-arhetipală, dar în strânsă dependență de hermeneutica freudiană,

-un instinct al sacrificiului care motivează asumarea rolului de victimă, în societățile antice.

Relația dintre violența sacrificială și sărbătoarea care o precede este fundamentală în opera girardiană, teoria sărbătorii fiind articulată pe teoria sacrificiului. Girard îl citează pe Roger Caillois² pentru a argumenta în favoarea ipotezei că violența poate deveni obiectul unei „comemorări vesele”, ca antecedent al unei soluții cathartice³. Sacrificiul reînnoiește o ordine culturală, reactualizează relația *taxis* uman- *cosmos* divin, prin rememorarea unui moment originar, perceput ca sursă a vitalității și prin repetarea unei experiențe cu rol întemeietor. Instinctul mimetic, ca și cel anamnetic sunt motivate de teama de a nu se pierde armonia lumii.

Ambivalența sacralității victimei (e criminal să ucizi victima pentru că ea este sacră, dar nu poate dobândi aura de sacralitate dacă nu este ucisă) influențează, în analiza lui Girard tipologia sacrificiului:

- a. sacrificiul mimetic, repetitiv, scopul fiind asigurarea unei contemporaneități progresive cu un moment întemeietor, plasat în *chronos adylos* (timpul începutului),

¹ René Girard, *Violența și sacrul*, Editura Nemira, București, 1995, *passim*.

² Roger Caillois, *L'Homme et le Sacré*, Paris, 1950, p. 127, *apud* René Girard, *op. cit.*, p. 131, n. 1.

³ *Ibidem*.

- b. sacrificiul anamnetic, cu rolul de a rememora un act primordial,
- c. sacrificiul mediator, motivat de sentimentul de *nouminos*, de apropiere temătoare de divin,
- d. sacrificiul eshatologic, specific religiilor de mistere, scopul fiind mântuirea individuală sau asigurarea protecției divine .

Violența sacră este consecința efortului cultural de a stăvili, reglementa violența primitivă, de a reaminti un sacrificiu fondator și de a expulza ritual inamicul.

Sacrul și violența sunt legate prin conceptul girardian de „dorință mimetică”. În „Minciună romantică și adevăr romanesc” (1961), Girard afirmă că omul dorește, dar este incapabil să dorească singur și spontan, obiectul dorinței fiind semnalat de un al treilea personaj. Rivalul indică și întărește obiectul dorinței. Girard construiește astfel un dispozitiv triumfiar: cel care dorește, rivalul și obiectul dorit⁴. Pentru a evita ca fiecare să devină inamicul fiecăruia, comunitatea trebuie să identifice un adversar, pe care să-l suprimă real sau simbolic.

René Girard nu pune, însă, în legătură cu sacrul nevoia de transcendență, astfel încât *imitatio proximi* înlocuiește transcendența verticală cu o transcendență deviată.

Rudolf Otto situează în centrul experienței religioase sentimentul de *numinos* (amestec de teamă, *mysterium tremendum*, fascinație, născute din sentimentul de creatură)⁵. *Numinos*-ul este cognitiv, deoarece indică un obiect din afara sinelui, care sfârșește prin a fi conceptualizat.

În perioada clasică și elenistică, sacrificiul a căpătat o formă substitutivă, „victima de schimb” fiind animalul consacrat unei divinități⁶.

Societatea deturneză spre o victimă „sacrificabilă” o violență care i-ar putea lovi pe membrii săi, și care astfel pot fi protejați. Exemplele clasice de violență mimetică sunt furnizate de cultele orgiastice de mistere: cultul de origine frigiană al Cybelei⁷, și cultul lui Dionisos⁸. *Diasparagmos*-ul dionisiac este expresia „ieșirii din sine”, a posedării de către zeu, a instalării unei stări de alteralitate care suspendă pentru o perioadă scurtă de timp, legile cetății.

Violența sacrificială implică instalarea dipsihismului, a unei dualități contradictorii care evoluează către starea de *double bind*, „dublu monstruos, imperativ”. Exemple clasice ale unui complex gemelar, sunt Polinike și Eteocle din *Fencienele* lui Euripides, dar și Cain și Abel din *Geneza* veterotestamentară sau Balin și Balan din ciclul arthurian⁹. Opoziția dintre două elemente simetrice, dezbateră tragică dintre două ipostaze identitare personificate definește tragismul grec și implicit, tema violenței ca *agon* (întrecere) și *ludus* (joc), dar și ca formă de *catharsis* sacrificial.

⁴ Idem, *Despre cele ascunse de la întemeierea lumii*, Editura Nemira, București, 1999.

⁵ Rudolf Otto, *Sacrul*, Editura Dacia, Cluj, 2002, *passim*.

⁶ O primă atestare a fenomenului amintit este însă, mult mai timpurie. Sacrificiul Ifigeniei, din prologul războiului troian, este un exemplu în acest sens, fecioara fiind înlocuită cu animalul consacrat Artemidei, căprioara.

⁷ Robert Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 43-82, 281-303; Franz Cumont, *Religiile orientale în păgânismul roman*, Editura Herald, București, 2008, p. 55-80.

⁸ Robert Turcan, *op. cit.*, p. 333-371.

⁹ Heinrich Zimmer, *Regele și Cadavrul*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 70-129.

În cazul complexului gemelar, violența este reacția la o stare de nediferențiere, de suspendare a reciprocității. Când diferența dintre reciprocitate și identitate se suspendă, caracterul interschimbabil al antagoniștilor determină substituția sacrificială. Principiul fundamental enunțat de Girard este că dublul și monstrul se află într-o relație de interdependență: „orice monstru tinde să se dedubleze, și orice dublu ascunde monstruozitatea”¹⁰. Identitatea și reciprocitatea pe care frații dușmani le refuză, sfârșește prin a se impune ca *double bind* în ei înșiși, și în afara lor.

Dublul monstruos însumează fenomenele provocate de reciprocitatea ignorată, de înlăturarea barierelor dintre spațiul interior și cel exterior. În subiect se joacă un rol: al zeului, al monstrului, al „celuilalt”, al invadatorului, rolul asumat fiind simbolizat de masca satyrului¹¹.

Apariția *double-bind*-ului poate fi explicată și în cheie jungiană., în sensul asocierii catharsisului individual cu reconstituirea regresivă a personalității, activarea unui fond arhetipal constituit în jurul ideii de sacrificiu¹².

Violența poate fi înțeleasă ca o formă de kratofanie, de manifestare a unei puteri inspirate de divinitate. Sub influența gândirii lui Rudolf Otto, Gerardus van der Leew a dezvoltat teoria manifestării sacralului ca formă de kratofanie, „alteritate surprinzătoare”, intervenție divină în desfășurarea evenimentelor umane¹³.

Violența sacrificială nu poate fi analizată independent de relația sa cu gândirea magică. În *Medeea* lui Euripide, principiul substituirii unei ființe umane cu altă ființă umană apare sub o formă sălbatică. Medeea pedepsește trădarea lui Iason sacrificându-i copiii, după ce își sacrificase propriul frate, pe Absyrt, pentru a-l proteja pe erou.

Girard definește criza sacrificială ca pe o pierdere a diferenței dintre violența impură și violența purificatoare. Ideea freudiană a unui instinct care îl împinge pe om spre violență sau spre moarte nu este, în opinia lui Renè Girard decât „o poziție mitică de repliere care îi împinge pe oameni să-și plaseze violența în afara propriei persoane, să facă din ea un zeu sau un destin”¹⁴.

Dintre termenii care alcătuiesc limbajul dorinței mimetice și al violenței Girard alege spre analiză *kydos*, *tymos*, *ciclotimia* și *styhomitia* (substantive de inspirație homerică).

Kydos exprimă fascinația violenței, dar și dezechilibrul și răsturnările de destin; este sentimentul pe care îl trăiește învingătorul în fața rivalului învins. *Kydos*-ul este gloria, măreția triumfătoare, de care oamenii nu beneficiază decât temporar, unii pe seama altora. Termenul definește raportul oscilant între dominat și dominant, între victorie și înfrângere.

Thymos este acțiunea violentă, acțiunea de a sacrifica (*tyein*), prezența și absența alternativă a *tymos*-ului fiind definită ca *ciclotimie*¹⁵. În spatele ciclotimiei se află dorința mimetică și impulsul spre rivalitate.

Styhomitia este alternanța tragică între extreme, contradicția interioară. În dionisism, animalitatea, umanitatea și divinitatea sunt antrenate într-o oscilație frenetică. Mecanismul

¹⁰ René Girard, *op. cit.*, p. 172.

¹¹ Adelina Piatkowski, *Jocurile cu satyri în antichitatea greco-romană*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 92-100.

¹² Carl Gustav Jung, *Personalitate și transfer*, Editura Teora, București, 1996, *passim*.

¹³ René Girard, *op. cit.*, p. 57-58.

¹⁴ *Ibidem*, p. 158.

¹⁵ *Ibidem*, p. 172.

victimă este definit de René Girard cu formula *neghentropie culturală*, care se referă la definirea mecanismelor tipice, interioare, de exprimare simbolică a unei culturi.

Independent de vocabularul violenței sacrificiale identificat de Girard, E.R. Dodds¹⁶ propune o schemă a violenței derivată prin suspendarea relației individului cu realitatea rațională. „Cunoașterea irațională” presupune în viziunea lui Dodds intuiție, credință, comuniune mistică, și implicit transferul de personalitate care produce starea de dublu monstruos¹⁷. Vocabularul grec antic, care traduce această stare include termenii:

-*ate*, confuzia temporară a conștiinței normale, nebunia atribuită „unui factor extern, daimonic”¹⁸, termen sinonim cu odiseicul *ekpepatagmenos*¹⁹- „scos din minți”, și cu *epiplektos*²⁰- „posedat”.

Termenul apare și în analiza lui Dodds referitoare la arhetipul ahileic, dar și în analiza girardiană a arhetipului oedipian²¹.

Violența îi domină succesiv pe toți protagoniștii tragediei oedipiene, antrenându-i în jocul reciprocității violente care are ca efect distrugerea ordinii culturale. Gândirea care asimilează violența cu pierderea diferențelor sfârșește în paricid și incest²². Egalizarea lui Oedip și a fiilor săi, prin incest nu reprezintă doar o suspendare brutală a legilor cetății, ci și anularea tragică a diferențierii și a reciprocității. Monstruoșitatea specifică lui Oedip instituie un nou tip de diferență, monopol al unui singur individ. Oedip devine responsabil pentru toate nenorocirile cetății, rolul său devenind cel al țapului ispășitor²³. În ipostaza sa de victimă ispășitoare, Oedip este supus unui mecanism de disociere identitară: el seamănă violența, pentru a asigura pacea; eroul devine astfel benefic, fără a înceta să fie malefic. În analiza lui Girard, ipostaza oedipiană benefică, de după expulzarea din comunitate, înlocuiește ipostaza sa malefică, de dinainte de expulzare, fără a o anula. Eroul transgresor apare în episodul sfinxului ca un distrugător de monștrii, devenit, în această ipostază, erou salvator²⁴.

Așadar, mecanismul victimei ispășitoare explică temele mitului oedipian, fiind considerat de Girard resortul structurant al gândirii mitico-religioase. În vecinătatea mitului oedipian sunt plasate rituri de tip *pharmakon* și *katharma*, scopul fiind acela de a construi modelul unei crize anterioare, rezolvate cu mecanismul victimei ispășitoare. Dualitatea *pharmakon*-ului este evidentă: el atrage asupra sa violența malefică pentru a o transforma în violență cathartică

-*oreibasia*, nebunia telestică, dionisiacă, care presupunea o negare de sine eliberatoare²⁵,

¹⁶ E. R. Dodds, *Grecii și iraționalul*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 67.

¹⁷ În *Iliada*, Editura Teora, București, 2000, trad. George Murnu, l. 412, Agamemnon mărturisește : „ nu eu sunt de vină, ci numai Zeus, Ursita și Furia, iasma hoinară prin umbră, care-n sobor mă făcură din minte să-mi ies ca nebunii...”

¹⁸ E.R. Dodds, *op. cit.*, p. 16.

¹⁹ *Odiseea*, Editura Paideia, București, 1997, traducere, postfață, bibliografie esențială și indici de Dan Slușanschi, 18.327.

²⁰ *Ibidem*, 20.377.

²¹ René Girard, *Violența și sacrul*, ed. cit., p. 78.

²² *Ibidem*, p. 84-85.

²³ *Ibidem*, p. 87.

²⁴ *Ibidem*, p. 97.

²⁵ E.R. Dodds, *op. cit.*, p. 74.

- *ekstasis*, ieșirea din sine, alterarea personalității, funcția sa psihologică fiind manifestarea impulsului de refuzare a responsabilității²⁶,

- *menos*²⁷, termen sinonim cu *kydos* și *tymos* din tipologia girardiană, ieșire din sine, schimbare radicală de matrice comportamentală. Terminologia complexă a „neburniei cathartice” reprezintă dovada rolului său de factor necesar, de stabilitate a cetății.

- *theamania*, ruptura, de esență divină, de regulile și legile cetății²⁸.

Nebunia sacrificială și mecanismul victimei ispășitoare compensează conflicte, frustrări axiologice, situații de criză, preluând compensator, negativul lumii²⁹.

BIBLIOGRAFIE:

Caillois, Roger, *L' Homme et le Sacré*, Paris, 1950

Cumont, Franz, *Religiile orientale în păgânismul roman*, Editura Herald, București, 2008

Dodds, E. R., *Grecii și iraționalul*, Editura Polirom, Iași, 1998

Enăchescu, Constantin, *Homo Demens*, Editura Polirom, Iași, 2008

Girard, René, *Violența și sacrul*, Editura Nemira, București, 1995

Homer, *Iliada*, Editura Teora, București, 2000, trad. George Murnu

Homer, *Odiseea*, Editura Paideia, București, 1997, traducere, postfață, bibliografie esențială și indici de Dan Slușanschi

Jung, Carl, Gustav, *Personalitate și transfer*, Editura Teora, București, 1996

Otto, Rudolf, *Sacrul*, Editura Dacia, Cluj, 2002

Piatkowski, Adelina, *Jocurile cu satyri în antichitatea greco-romană*, Editura Polirom, Iași, 1998

Platon, *Phaidros*, Editura Humanitas, București, 1993 traducere, lămuriri preliminare și note de Gabriel Liiceanu.

Turcan, Robert, *Culte orientale în lumea romană*, Editura Enciclopedică, București, 1998,

Zimmer, Heinrich, *Regele și Cadavrul*, Editura Humanitas, București, 1997.

²⁶ *Ibidem*, p. 75-77.

²⁷ *Iliada*, 17. 210.

²⁸ Platon, *Phaidros*, Editura Humanitas, București, 1993, traducere, lămuriri preliminare și note de Gabriel Liiceanu, 256, a.

²⁹ Constantin Enăchescu, *Homo Demens*, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 144.